

Jelena Danilović*

ETIČKI KODEKSI FARMACEUTSKIH KOMPA NIJA KAO AKTI AUTONOMNOG PRAVA I NJIHOVO MESTO NA FULEROVOJ MORALNOJ LESTVICI

***Apstrakt:** U članku su analizirani etički kodeksi farmaceutskih kompanija kao specifični akti autonomne regulative koji propisuju moralne principe fer i poštenog poslovanja, ali i konkretne pravne dužnosti, sa ciljem da se postave pravnoteorijski osnovi za bolje razumevanje ovog koncepta. Prvi deo članka posvećen je razvoju i osobenostima etičkih kodeksa kao hibridnih pravno-moralnih instituta. U drugom delu autorka analizira pravnu prirodu kodeksa sa stanovišta teorija pravnog pluralizma, identifikujući ih kao institute autonomnog prava. U trećem delu se analizira moralni sadržaj kodeksa, dok se u poslednjem delu ovi specifični pravno-moralni instituti analiziraju u kontekstu Fulerove moralne lestvice. Primenjene su metode konceptualne analize pojma etičkih kodeksa i deskriptivne analize poslovne prakse i dostupne relevantne autonomne regulative. Izlaganje je dopunjeno i komparativnim metodom prikaza uporednopravne empirijske prakse. U zaključku se razmatra mesto etičkih kodeksa, kao specifičnih autonomnih akata, u okvirima Fulerove moralne skale i percipiranog antagonizma morala dužnosti i morala težnje.*

Ključne reči: etički kodeks, autonomno pravo, usklađenost poslovanja, moral težnje/aspiracije, moral dužnosti.

1. ETIČKI KODEKSI

1.1. METODOLOŠKI UVOD

Cilj analize etičkih kodeksa farmaceutskih kompanija koja se izlaže u ovom članku je bolje teorijsko razumevanje pravnog i moralnog aspekta ovog novog, hibridnog, praktičnog pravnog koncepta, te njegovo prepoznavanje i smeštanje u okvire teorije prava.

U konceptualnoj analizi pravnog aspekta ovih kodeksa, polazi se od pluralističkih pravnih teorija koje podvlače savremeno shvatanje da kreatori

* Doktorantkinja, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; e-mail: jelena53c@gmail.com

prava više nisu samo države već i nedržavni akteri koji stvaranjem samo-obavezujućih normi teže zadovoljenju svojih interesa i vrednosti. Prema modifikovanom, etatiističkom konceptu pluralizma, koji se iznosi u članku, uloga države ipak nije potpuno potisnuta jer država i dalje postavlja granice autonomne regulative, ali se podvlači značaj sfere slobodnog i samostalnog normiranja svakodnevnog poslovanja u okviru državnih regula. Takvo autonomno pravo po svojoj prirodi nije nužno oslonjeno na državne sankcije i fizičku prinudu kao obeležje pravnosti, te prinuda kojom se osigurava poštovanje normi autonomnog prava ima često i oblike različitih društvenih sankcija. Deskriptivnim i komparativnim metodom izlaže se i relevantna praksa uporednog prava koja potvrđuje pravnost autonomnih normi etičkih kodeksa. U daljoj analizi, prelazi se na razmatranje drugog naznačenog, moralnog aspekta ovih akata. S obzirom na izražen moralni sadržaj, promovisane etičke vrednosti i cilj ovih kodeksa, nužno je osvetliti ne samo pravni već i moralni aspekt radi sveobuhvatnog razumevanja koncepta. U ovom delu analize koristi se kao osnovno eksplanatorno oruđe Fulerovo razlikovanje moralnosti težnje i moralnosti dužnosti. Razmatra se da li se i na koji način ovi suprotstavljeni aspekti moralnosti mogu razaznati u etičkim kodeksima i kom delu Fullerove skale moralnosti kodeksi sa takvim elementima moralnosti pripadaju.

Očekivani doprinos ove analize je unapređeno razumevanje prirode i suštine ovog instituta pozitivnog prava, koji je u teorijskom smislu još uvek nedovoljno obrađen.

1.2. RAZVOJ IDEJE

Kompanije su dužne da u svom poslovanju nedvosmisleno poštuju zakone. Dugo se smatralo da je dovoljno ispuniti ovaj minimum, uz određenu profitabilnost, da bi kompanija bila prihvaćena kao adekvatan učesnik na tržištu i poželjan poslovni partner. Međutim, velike međunarodne kompanije su u XX veku uvidele manu takvog nominalno-legalnog pristupa koji zanemaruje etiku poslovanja zarad profita. Ovo je rezultiralo ranjivošću korporativnih sistema na krivična dela međunarodne korupcije, zloupotrebe položaja, kršenja pravila slobodne konkurencije ili podataka o ličnosti.¹ Naročito ranjivima pokazale su se međunarodne farmaceutske kompanije s obzirom na to da one posluju u senzitivnim sferama javnog zdravlja, odnosa sa zdravstvenim profesionalcima, državnim organima i

---

1 Npr. skandali Enron-a 1999. godine, Siemens-a iz 2008. godine, Fejsbuk-Kembridž analitika 2015. itd.

pacijentima, a sve to u okvirima raznorodnih kulturnih, moralnih i pravnih poredaka širom sveta. Slučajevi neetičkog² su poljuljali reputaciju farmaceutske industrije i pretili da naruše poverenje društva u celini u zakonitost poslovanja ovih kompanija kao i u zdravstveni sistem, te da dovedu u pitanje objektivnost odluka državnih institucija ili zdravstvenih profesionalaca koje mogu biti pod uticajem farmaceutske industrije. Iz navedenih razloga došlo je do ubrzanog razvoja, standardizovanja i usavršavanja sistema internih pravila i kontrola i promovisanja integriteta u poslovanju, sve u cilju osiguranja zakonitog poslovanja i zaštite reputacije kompanija.

Na međunarodnom nivou, kao deo ovog procesa u širem smislu, Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj – OECD je razvila Principe korporativnog upravljanja.³ Principi promovišu korporativno upravljanje kao „skup odnosa između kompanijskog menadžmenta, odbora kompanije, vlasnika i drugih učesnika u poslovanju”,⁴ te podržavaju postavljanje transparentnih pravila u kompanijama radi promocije fer poslovanja, sprečavanja sukoba interesa u odlučivanju, sprečavanja manipulacije tržištem itd.

Kompanijama bi, ukratko, za transparentnost, garanciju zakonitog i ispravnog poslovanja, bilo korisno da usvoje pomenute principe korporativnog upravljanja, uz obavezu da izveštavaju da li se pridržavaju postavljenih pravila ili da pruže objašnjenje za odstupanje od njih. Dakle, u pitanju je pristup „saobrazi se pravilu ili objasni (zašto nisi)” („*comply or explain*”) koji postavlja minimalne standarde dobrog poslovanja. Ovi standardi OECD-a nisu obavezni, već svaka kompanija može da ih prihvati u meri koja odgovara njenom poslovanju i ciljevima.

U okviru Principa pominje se i etički kodeks kao interni kompanijski akt samouređenja etičkih principa poslovanja, ali svega u par rečenica – kao korisni alat koji može da služi dugoročnom interesu kompanija, koji je baziran na profesionalnim standardima i koji bi trebalo da barem postavi pravila sprečavanja sukoba interesa.⁵ Međutim, značaj ovog akta nije prepoznat ni razvijen u okviru OECD regulative,⁶ iako se u najširem smislu reči može uklopiti u principe dobrog korporativnog upravljanja.

2 Glaxo Smith Kline (GSK) (2012, podmićivanje zdravstvenih profesionalaca, nedozvoljena promocija itd.), Pfizer (2009, nedozvoljena promocija, podmićivanje), Merck (2008, prevare, podmićivanja), Astra Zeneca (2010, nedozvoljene promocije, podmićivanja), Novartis (2010, nedozvoljene promocije, podmićivanja) i dr.

3 OECD, *G20/OECD Principles of Corporate Governance* (30 November 2015), (<https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264236882-en.pdf?expires=1617139126&id=id&accname=guest&checksum=38013B6144C42210721AEE6ADD2F775B>, 17. 10. 2021).

4 *Ibid.*, str. 9.

5 OECD, 2015, str. 47.

6 OECD je razvila i posebnu konvenciju za sprečavanje korupcije (OECD, *Convention on combating bribery of foreign public officials in international business transactions and*

U nedostatku adekvatne međunarodne regulative, a pritisnuti potrebom da se adekvatno obrate javnosti, potrošačima i regulatorima i potvrde zakonitost rada i društveno odgovorno poslovanje, multinacionalne farmaceutske kompanije razvijaju interne akte pod imenom etički kodeksi. Ovi akti su bazirani na principima savesnosti i poštenja i adekvatnog korporativnog upravljanja. Često se za te akte koriste i nazivi kodeks ponašanja (*Code of Conduct*), principi ponašanja ili pravila poslovne etike, što su sve sinonimi za istovrsni interni dokument pa ćemo ih u ovom članku sve nazivati etičkim kodeksom.

Pomenute akte, po pravilu, razvija, primenjuje i kontroliše nova poslovna funkcija usklađenosti poslovanja (*compliance*) koja postavlja principe i konkretna pravila moralno ispravnog poslovanja, identifikuje, sprečava i sankcionira nedozvoljene poslovne prakse, štiti i održava reputaciju društva. Navedena regulativa preuzima principe kodeksa lekara i farmaceuta (npr. zabrana neprimerenog uticaja na terapijsku odluku), koje dopunjuje pravilima fer tržišne utakmice (npr. zaštita slobodne konkurencije, sprečavanje pranja novca, provera pouzdanosti poslovnih partnera), transparentnih odnosa prema zaposlenima, pacijentima, državnim organima i zdravstvenim profesionalcima (npr. zabrana korupcije, sprečavanje sukoba interesa, istinito promovisanje proizvoda), te načelno promovise fer i pošteno poslovanje. Na današnjem stepenu razvoja farmaceutske industrije, ne postoji iole veća farmaceutska kompanija koja nema javno dostupan etički kodeks sa sličnim osnovnim sadržajem.⁷

1.3. OSOBENOSTI

Etički kodeksi su, s obzirom na svoj sadržaj, formu i značaj, specifični jer ne postoji državna regulativa koja obavezuje farmaceutske kompanije na donošenje ovih akata. Štaviše, državni propisi ih u najvećem broju

---

related documents (21 November 1997, 25 May 2009, 26 November 2009, 16 November 2016, 13 March 2019) (http://www.oecd.org/daf/anti-bribery/ConvCombatBribery_ENG.pdf, 17. 10. 2021), koja se bavi pitanjem korupcije državnih zvaničnika, što jeste i jedna od ključnih tema svih etičkih kodeksa u praksi. Međutim, ni ova konvencija se ne dotiče regulative etičkih kodeksa, čak ni u smislu preporuka ili dobre prakse.

- 7 Primera radi, javno dostupni etički kodeksi farmaceutskih kompanija uključuju: Blue Book: Pfizer's Code of Conduct (https://cdn.pfizer.com/pfizercom/investors/corporate/Pfizer_2020BlueBook_English.pdf, 17. 10. 2021), Sanofi Code of Ethics (<http://www.codeofethics.sanofi/assets/media/pdf/EN-Code-Of-Ethics.pdf>, 17. 10. 2021), STADA Code of Conduct (<https://www.stada.com/about-stada/compliance>, 17. 10. 2021), Takeda Code of Conduct (https://www.takeda.com/4ab3f9/siteassets/en-us/home/corporate-responsibility/global_compliance_external_brochure.pdf, 17. 10. 2021), Merck Code of Conduct (https://www.merckgroup.com/id/compliance/English_Merck_CoC_new.pdf, 17. 10. 2021), Johnson & Johnson Code of Business Conduct (<https://www.jnj.com/sites/default/files/pdf/code-of-business-conduct-english-us.pdf>, 17. 10. 2021) itd.

zemalja ne prepoznaju kao bitne aspekte interne regulative, za razliku od nekih drugih akata kao što su statuti, osnivački akti, kolektivni ugovori, sistematizacije radnih mesta itd. Čak i u retkim situacijama gde zakon prepoznaje potrebu razvoja funkcije usklađenosti poslovanja radi očuvanja zakonitosti rada i integriteta⁸ takav zakon redovno ne reguliše pojam, sadržinu ni domašaj etičkih kodeksa.

Dalje, za razliku od pravila internog upravljanja koja su pretežno okrenuta „ka unutra” (u prvom redu ka vlasnicima i menadžerima), etički kodeksi postavljaju pravila adekvatnog poslovanja svih zaposlenih (ne samo menadžmenta) i okrenuti su pretežno „ka spolja” – prema konkurentima, potrošačima, zdravstvenim profesionalcima i državnim funkcionerima. Štaviše, postavljena etička pravila mogu biti nekad i suprotna poslovnim interesima (pojedinih) menadžera ili vlasnika, ali je opšti standard usklađenosti poslovanja da u slučaju ozbiljnog i nerazrešivog sukoba pravila usklađenosti i potrebe ostvarenja trenutnog profita, prednost mora biti na strani pravila koja štite dugoročno poslovanje i vrednost kompanije na tržištu u celini.

Konačno, za etičke kodekse principijelno ne važi pristup „*comply or explain*”. Kompanije nisu dužne da donose ove kodekse – ti akti su u potpunosti dobrovoljni – pa samim tim ni da objašnjavaju bilo kom telu da li su ili nisu prekršile odredbe ovih kodeksa niti zašto neki aspekti usklađenosti nisu deo tih akata. Međutim, u praksi je očigledno da im kompanije pridaju veliki značaj iako nisu dužne da bilo kome podnose izveštaje o tome, te da kodekse poštuju kao ključne kompanijske smernice, osnov za razvoj svih drugih internih pravila i da se opredeljuju da ih tretiraju kao interno obavezne. To može, s obzirom na to da se u praksi pokazalo da kršenje etičkih standarda (čak i u slučaju kad je formalno-pravno moguće odbraniti akte kompanije pred nadležnim organima), u krajnjoj liniji dovesti do ugrožavanja kompanijske reputacije, narušavanja odnosa s klijentima, pacijentima ili poslovnim partnerima, što se odražava i na prilode kompanije.

2. O PRAVNOJ PRIRODI ETIČKIH KODEKSA

Iz razvoja koncepta i samog naziva etičkih kodeksa moglo bi se zaključiti da ti akti pre sadrže moralne nego pravne norme. Ipak, oni poseduju i nedvosmislena obeležja pravnosti, stoga postoje ozbiljni argumenti

8 Zakon o bankama, *Sl. glasnik RS*, br. 107/05, 91/10, 14/15, čl. 83, nameće obavezu razvoja funkcije usklađenosti poslovanja, odgovorne za identifikaciju i praćenje rizika usklađenosti poslovanja banke i za upravljanje tim rizikom. Međutim, odredbe se tiču samo ustanovljenja funkcije i ne regulišu etičke kodekse, njihovu obaveznost sadržinu, domet ili obaveznost. Drugi propisi Republike Srbije, trenutno, ne prepoznaju ni funkciju usklađenosti poslovanja, ni etičke kodekse kao pojam.

da ih kao pravne akte prihvate i sudski i izvršni organi. Prihvatanje etičkih kodeksa kao pravnih akata je u određenoj meri već prisutno u uporedno-pravnoj praksi koja je izložena u nastavku.

2.1. ETIČKI KODEKSI KAO AKTI AUTONOMNOG PRAVA

Etički kodeksi kao samoregulatorna kompanija se mogu najpre shvatiti kao deo opšteg sistema autonomnog prava. Pojam autonomnog prava je generalno nedorečen i otvoren za različita tumačenja, ali u teoriji se po pravilu vezuje za pluralističku pravnu koncepciju. Kako primećuje Mitrović⁹, individualizam i racionalizam XX veka su uticali na oživljavanje ideja pravnog pluralizma (prisutnih od srednjeg veka). Dolazi do racionalizacije u kojoj stvaranje prava nije više „sveto” pravo države koja jedina ima mogućnost promulgacije pravnih normi (tzv. monistički pristup), već se ovo pravo priznaje različitim titularima, zahvaljujući čemu samo pravo može lakše da se stvara i menja. Premda i danas postoji izvesno „idolopoklonstvo zakona”, odnosno nepoverenje prema drugim oblicima regulisanja društvenih odnosa, pre svega iz bojazni da jedino zakonska regulatorna obezbeđuje maksimalnu pravnu sigurnost,¹⁰ kruti monistički pristup više ne odgovara poslovnoj praksi, niti reflektuje modernu ulogu države.

Kao odgovor na ovaj pristup razvija se pravni pluralizam, koji polazi od ideje da u društvu postoji mnoštvo društvenih organizacija koje imaju potrebu i mogućnost samoregulacije svojih aktivnosti. Iz toga se razvija koncept da pravo ne čine samo zakonske norme podržane državnom prisudom, kako to tvrde monističke teorije, već da svaka društvena grupa i zajednica (uključujući korporacije) stvara autonomno svoje pravo.¹¹ Autonomija tako počiva na ideji da „država ne mora neposredno da uređuje sve pravno važne odnose da bi ispunila svoje isto tako važne društvene zadatke”.¹² Pravo se tako više ne posmatra samo kao formalni sistem normi već se razvija i postoji u stvarnosti u okviru složenog života društvenih grupa, zajednica i organizacija, te se stvara i spontano, voljom pojedinaca, relativno nezavisno od države.¹³ U ideji autonomije sadržana je ideja o

9 Mitrović, D., 2003, Autonomija kao pojam i oblik, O smislu, vrstama i domašajima autonomije, *Anali Pravnog fakulteta*, 3–4, str. 420.

10 Blagojević, B., 1971, Aktuelni problemi u vezi sa nacrtom amandmana i regulisanje odnosa iz ugovora o osiguranju, *Osiguranje i privreda*, 6–7; prema: Šulejić, P., 1985, O sistemu i metodi zakonskog regulisanja odnosa iz ugovora o osiguranju, *Anali Pravnog fakulteta*, 3–4, str. 487.

11 Vukadinović, G., 2011, O pojmu autonomnog prava, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 3, str. 164–165.

12 Mitrović, D., 2003, str. 418.

13 Vukadinović, G., 2012, Vrste autonomnog prava i shvatanja pravnog pluralizma, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 4, str. 47–48.

pravu na samoorganizaciju, koja obuhvata i pravo na relativno samostalnu, autonomnu normativnu delatnost.¹⁴

Na pola puta između monističkih i pluralističkih teorija su etatičke teorije pluralizma, u kojima se priznaje postojanje entiteta koji u okviru države stvaraju svoje pravo, ali se takođe naglašava da su takve norme pravne samo zato jer je država izričito ili prećutno saglasna s njihovim postojanjem.¹⁵ Tako Mitrović ističe da „je upravo država sa svojim državnim pravom ta koja određuje i 'dozira' autonomno pravo”.¹⁶ U suprotnom, „kada bi autonomija bila nezavisna, tj. samostalna od državne vlasti, tada to i ne bi bila autonomna, već nova državna vlast. To znači da je, uprkos svom poreklu, autonomija moguća samo kao korelat i dopuna državnoj vlasti, koja je dozvoljava i određuje, kao i da je zbog toga uvek relativna i srazmerna.”¹⁷ Autonomija tako nije samo pitanje volje ili odluke već rezultat razvoja državnih zajednica u kojima se dešava decentralizacija, dekoncentracija moći i deetatizacija,¹⁸ zbog čega autonomno pravo posredno zavisi od državne volje. Ovo je naročito vidljivo u okvirima preplitanja autonomnog i privrednog prava, u delu koji im je zajednički, a odnosi se na autonomiju volje poslovnih subjekata, između ostalog, i u poslovima prometa, organizovanja i položaja subjekata, gde se autonomni akti prepliću sa državnim regulativom privrednih subjekata.¹⁹

Etički kodeksi se u ovom teorijskom okviru etatičkih pluralističkih teorija mogu adekvatno identifikovati kao deo autonomne regulative kompanija kojima je, kao pravno priznatim subjektima, važećim državnim propisima dozvoljeno da samostalno uređuju poslovanje sledeći svoje ciljeve i vrednosti, u meri u kojoj to nije u suprotnosti sa zakonima. Takvo pravo na samoregulativu proizilazi iz postojećeg sistema državnih propisa i to konkretno iz ustavnih prava na samostalnost privrednih subjekata, slobodu preduzetništva, otvoreno i slobodno tržište,²⁰ ali i iz opšteg pravnog načela da je dozvoljeno sve što zakonom nije izričito zabranjeno.

Dodatno, varijanta iznetog pluralističkog shvatanja je i ideja da su norme pravne u meri u kojoj su garantovane nekakvom prinudom – ne nužno fizičkom prinudom, već i ekonomskom, psihičkom ili nekom drugom. Uostalom, kako navodi Maks Veber, „i konzulska kazna i 'bratska

14 Mitrović, D., 2003, str. 417.

15 Vukadinović, G., 2011, str. 165.

16 Mitrović, D., 2018, *Autonomno pravo*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 16.

17 Mitrović, D., 2003, str. 418.

18 *Ibid.*, str. 419.

19 Mitrović, D., 2018, str. 18.

20 Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, br. 98/06, čl. 82– 84.

opomena' spadaju u prinudu ukoliko su bile regulisane pravilom i ako ih je sprovodio aparat ljudi".²¹ Ovakvo shvatanje autonomnog prava bi odgovalaralo ideji autonomnih normi koje država ne sankcioniše, ali koje su prepoznate kao pravne norme jer sadrže druga svojstva prava (spoljašnjost, društvenost, merljivost itd.).²² Takvo razumevanje podržava i Hartova teorija, po kojoj pravila nameću obaveze onda kada „pritisak društva na one koji odstupaju ili prete da će odstupiti od pravila postaje veliki”.²³ U ovakvom pogledu norme autonomnog prava mogu, ali ne moraju biti zaštićene državnom prinudom. Smatramo da su u takvoj postavci upravo forme nedržavnog pritiska i reakcije značajne kada pravnost ne garantuje državna prinuda već „[...] autoritet odlučujućih članova podržan mehanizmom sankcionisanja (isključenje iz članstva, oduzimanje privilegija i beneficija, pretnja...)”.²⁴

Primenu etičkih kodeksa u skladu sa ovim teorijskim stavom prati više mogućih oblika prinude, razumevši prinudu u širem smislu, tako da uključuje: (i) zakonsku prinudu, u slučaju kad je kršenje kodeksa istovremeno i kršenje zakonskih normi (npr. akt korupcije ili pranja novca); (ii) disciplinske sankcije prema zaposlenima koji krše interna pravila kompanije, uključujući i pravila etičkih kodeksa, u skladu sa radnopravnim zakonodavstvom; (iii) disciplinske sankcije za samu kompaniju koja je članica nekog udruženja, ako je kršenje etičkog kodeksa istovremeno i kršenje pravila udruženja, što može dovesti do isključenja kompanije iz udruženja i gubljenja određenih privilegija²⁵ i (iv) ugrožavanje reputacije i poslovnih odnosa sa trećim licima, što može dovesti do pada profita, ekonomskog pritiska, nemogućnosti zaključenja poslova i slično. Jedino poslednje navedeno ne uključuje pravilo koje sprovodi Veberov „aparat ljudi”, ali je za svrhu članka navedeno kao aspekt „bratske opomene” koji se ispoljava kroz neformalni pritisak, očekivanja okoline ili „peer pressure”. Ovaj pritisak može da poprими i „formu opšte difuzne negativne reakcije”, pri čemu je u takvoj reakciji, prema Hartu, važno samo da insistiranje na značaju ili ozbiljnosti društvenog pritiska stoji iza toga, a da

---

21 Veber, M., 1976, *Privreda i društvo I*, Beograd, Prosveta, str. 256.

22 Mitrović, D., 2018, str. 20.

23 Herbert, H., 2013, *Pojam prava*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i JP Službeni glasnik, str. 146.

24 Mitrović, D., 2018, str. 32.

25 Primera radi, etički kodeks međunarodnog udruženja generičkih farmaceutskih kompanija Medicines for Europe obavezuje sve članice na poštovanje postavljenih etičkih pravila pod pretnjom disciplinskih sankcija. Članice često razvijaju svoje interne kodekse s pozivom na ovaj kodeks udruženja ili direktno referiraju na isti, tako da kršenje internih akata predstavlja i kršenje pravila udruženja (code-of-conduct-final-COLORS.cdr) (medicinesforeurope.com).

se pravila podržana na ovaj način smatraju nužnim za održanje nekog aspekta društvenog života.²⁶

2.2. SUDSKA VERIFIKACIJA PRAVNOSTI ETIČKIH KODEKSA

Pravnost etičkih kodeksa se može razmatrati i kroz pitanje verifikacije ovih akata u okviru sudskog postupka u meri u kojoj bi sudovi u praksi uzeli u obzir postojanje i sadržaj ovih akata, razmatrali ih kao izvor prava za konkretan slučaj i doneli svoju odluku pod uticajem ovih dokumenata. U nedostatku sudskih odluka koje se tiču etičkih kodeksa farmaceutskih kompanija, za ovu analizu je indikativna međunarodna sudska praksa u slučaju kodeksa etike lekarskih udruženja ili zdravstvenih ustanova, koji su preteča i idejna osnova kompanijskih kodeksa farmaceutskih kompanija.

Analiza koju su sprovele Kembel i Kranli Glas²⁷ na primeru sudske prakse po pitanju adekvatnih standarda pružene medicinske nege i dužne pažnje pokazuje da sudovi u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi ozbiljno uzimaju u obzir interne kodekse lekarske prakse pri donošenju odluka. Posmatrani sudovi ove akte tumače i prihvataju kao definisane i važeće standarde profesionalne lekarske nege. Po pravilu nije dovoljno samo postojanje ovih kodeksa već sudovi dodatno utvrđuju i da su ti standardi zaista u praksi prihvaćeni od strane eminentnih zdravstvenih profesionalaca, na osnovu njihovih ekspertskih svedočenja.

Shvatanje da se kodeksi mogu prihvatiti kao važeći pravni standardi podržano je i teorijskom hipotezom Kembel i Kranli Glas²⁸ da kodeksi lekarske prakse postaju obavezni za profesionalce samo ukoliko potvrđuju široko prihvaćenu profesionalnu praksu najvećeg broja zdravstvenih stručnjaka. Ovako shvaćeni kodeksi bivaju priznati od strane suda kao relevantni pravni akti koji sumiraju ključne standarde i koji kao takvi daju konkretan sadržaj opštim pravnim standardima – poput dužne pažnje, dobre prakse, etičkog postupanja itd. Na taj način oni olakšavaju presuđivanje u situaciji kada nema adekvatne zakonske odredbe za rešavanje konkretnog slučaja ili kada je odredba nejasna ili nepotpuna.

Naravno, sudovi nisu vezani internim aktima na način na koji su vezani zakonskim normama i formalno nisu obavezni da takve standarde prihvate, te mogu da ih odbace ili da ustanove drugačije standarde kao relevantne. U realnosti ipak, prema Kembel i Kranli Glas, u najvećem broju slučajeva sudovi ih po pravilu prihvataju kao merilo za interpretaciju

26 Herbert, H., 2013, str. 146.

27 Campbell, A., Cranley Glass, K., 2001, The Legal Status of Clinical and Ethics Policies, Codes and Guidelines in Medical Practice and Research. *McGill Law Journal*, 46, p. 477.

28 *Ibid.*, pp. 478–480.

zakonskih normi u konkretnom slučaju, što rezultira priznanjem kodeksa kao relevantnog pravnog akta.

Do sličnih zaključaka dolaze i italijanski stručnjaci²⁹, koji u analizi italijanskog Kodeksa medicinske deontologije nacionalnog udruženja lekara nalaze da sudovi u poslednjim decenijama odbacuju tradicionalni pristup internim kodeksima udruženja kao vanpravnoj kategoriji i uzimaju ih u obzir kao pravno relevantne akte za odlučivanje. Njihovo istraživanje pokazuje da sudovi izričito prihvataju određena interna etička pravila (poput forenzičkih) kao „prava pravna pravila” koja su obavezujuća u okviru odnosne regulative, utemeljena u principima profesionalne prakse i dodatno sankcionisana disciplinskim sankcijama u skladu sa zakonom u slučaju kršenja. Italijanski sudovi verifikuju pravnost deontoloških normi ne samo kroz isticanje široko prihvaćenih profesionalnih standarda (poput američkih kolega) već i kroz dodatno naglašavanje činjenice da su ove norme proizvod profesionalnog udruženja koje je priznato od strane države (što je odjek etatističkih pluralističkih teorija), ima svojstvo pravnog lica i ima disciplinska ovlašćenja, tj. Veberove mehanizme prinude u širem smislu. Iz ovoga se izvlači i „eksterna” važnost deontoloških pravila koja predviđaju standarde ponašanja u odnosu prema trećim licima i obavezuju lekare pod pretnjom sankcija.

Smatramo da bi domaći sudovi sličnu argumentaciju mogli da koriste i pri oceni pravnosti i značaja internih etičkih kodeksa farmaceutske kompanija u slučaju sporova koji bi uključivali ove akte. Nema prepreke da se ovi interni akti posmatraju kao poslovni standardi postupanja koje je sama kompanija predstavila i prihvatila pred trećim licima kao samoobavezujuće,³⁰ poput standarda lekarskih udruženja ili zdravstvenih institucija, a koji tako postaju očekivani način poslovanja u koji se treća lica mogu pouzdati. U slučaju kad su takvi akti usklađeni sa važećim propisima, oni mogu biti i sudski prepoznati kao autonomni pravni akti koji formulišu važeće i očekivane standarde postupanja kompanija u odnosu na koje se može ceniti i konkretan slučaj.

2.3. VERIFIKACIJA PRAVNOSTI ETIČKIH KODEKSA OD STRANE DRUGIH DRŽAVNIH ORGANA

Veliki značaj u međunarodnom priznanju pravnosti i značaja internih etičkih kodeksa ima američki Zakon o praksama korupcije u inostranstvu

---

29 Patuzzo, S., Stefano, F. de, Ciliberti, R., 2018, The Italian Code of Medical Deontology. Historical, ethical and legal issues, *Acta Biomed*, 89, (2) pp. 157–164.

30 Po pravilu se etički kodeksi javno objavljuju na internet stranici kompanije i kontinuirano su dostupni trećim licima.

(The Foreign Corrupt Practices Act, of 1977 – dalje: FCPA)³¹ čiju primenu nadziru dva američka federalna državna organa – Ministarstvo pravde (Krivično odeljenje) i Komisija za hartije od vrednosti (Odeljenje za izvršenja). Ova dva državna organa su razvila i zvanične smernice za odlučivanje u slučajevima kršenja FCPA u kojima izričito ističu veliki značaj etičkih kodeksa kompanija prilikom donošenja odluka o postupku i sankcijama iz svoje nadležnosti. Ovo je naročito bitno za farmaceutsku industriju, čije su kompanije često bile predmet istraga zbog kršenja odredaba FCPA u pogledu zabrane korupcije na međunarodnom nivou.

Tako Ministarstvo pravde i Komisija za hartije od vrednosti u svojim smernicama³² naglašavaju da se pri donošenju odluka rukovode, između ostalog, i postojanjem i efektivnošću kompanijskog programa usklađenosti poslovanja u trenutku prekršaja FCPA. Etički kodeks, kao osnovni deo svakog kompanijskog programa usklađenosti, njegov sadržaj i praktična primena, tako postaje zvanično priznat od strane najviših državnih organa Sjedinjenih Američkih Država kao ključan pravni dokument za odluke nadležnih organa koje se tiču: (i) odgovarajuće procesne forme (mogućnost poravnanja sa nadležnim organima, sporazum o krivici itd.); (ii) iznosa novčane kazne, ako se kompanija novčano kažnjava; i (iii) pitanja obaveza koje se dodatno nameću kompaniji radi sprečavanja daljeg kršenja FCPA i obezbeđivanja zakonitog poslovanja kompanije (npr. da li se postavlja državni „nadzornik za usklađenost” koji nadzire etičko postupanje kompanije).³³

3. MORALNI SADRŽAJ ETIČKIH KODEKSA

Prilikom analize nikako ne treba izostaviti činjenicu da je suština etičkih kodeksa farmaceutskih kompanija – njihov moralni sadržaj – sadržana već u njihovim nazivima. Etički kodeksi ustanovljavaju bazu univerzalnih moralnih vrednosti koje kompanija promovise i čije ostvarenje očekuje od svojih zaposlenih. Te moralne vrednosti su osnov za razvoj svih internih pravila u kompaniji i merilo ispravnog postupanja. Identifikacija ključnih etičkih vrednosti je relativno laka za manje lokalne ili regionalne kompanije, ali se problem usložnjava u slučaju velikih multinacionalnih

31 Department of Justice USA, The Foreign Corrupt Practices Act of 1977 (19 December 1977, 23 August 1988, 31 July 1998, 10 November 1998), Pub. L. 95–213, 91 Stat. 1494 (1977), 15 U.S.C. §§ 78dd-1, 78dd-2, 78dd-3, 78m, 78f.

32 The Criminal Division of the U.S. Department of Justice and the Enforcement Division of the U.S. Securities and Exchange Commission, 2020, *A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act*, (<https://www.justice.gov/criminal-fraud/file/1306671/download>, 17.10.2021), p. 57.

33 *Ibid.*

kompanija koje funkcionišu na kulturno, istorijsko i religijski raznorodnim tržištima kada je teško odrediti bazu vrednosti koja je podjednako prihvatljiva za sve.

S obzirom na navedeno, jasno je da skup univerzalnih vrednosti etičkih kodeksa farmaceutskih kompanija mora biti relativno mali da bi bio široko prihvatljiv. U tom kontekstu, pogled na javno dostupne kodekse ukazuje da svi oni počivaju na opštim vrednostima etičkog dobra – fer i poštenog poslovanja, poštovanja prava i dostojanstva drugih i posvećenosti dobrobiti zajednice. Iz tih osnovnih ideja se dalje razvijaju pojedinačna pravila o zabrani korupcije, sprečavanju sukoba interesa, zaštiti životne sredine itd.

Moralni sadržaj etičkih kodeksa prepoznaje na međunarodnom nivou i OECD kad u Principima korporativnog upravljanja navodi da etički kodeksi „kao opšti okvir za etičko ponašanje *prevazilaze poštovanje zakona*“.³⁴ Ovo je potvrđeno i smernicama za primenu FCPA, gde se naglašava da dobre interne kontrole mogu sprečiti ne samo kršenje FCPA već i druge nezakonite ili nemoralne prakse kompanije, njenih zavisnih društava ili zaposlenih.³⁵ Slične formulacije mogu se naći praktično u svakom javno dostupnom etičkom kodeksu gde se takođe naglašava integritet i vrednosti koje prevazilaze prosto poštovanje važećih propisa i zahtevaju ispravno postupanje u etičkom smislu te reči.

Stoga etičke kodekse farmaceutskih kompanija prema njihovom sadržaju i ciljevima možemo relativno lako identifikovati i kao dokumenta sa moralnom sadržinom, koji ne samo da potvrđuju i promovišu već i izričito zahtevaju poštovanje postavljenih moralnih vrednosti. Nije, dakle, reč samo o nominalnoj promulgaciji etičkih kodeksa već je u pitanju njihov praktični značaj, jer temeljne vrednosti kao bitne aspekte poslovanja prepoznaju i zaposleni, potrošači i konkurenti, te kompanije nedvosmisleno uspostavljaju i moralne, a ne samo formalno-poslovne odnose sa zajednicom u kojoj posluju. Kao posledica ovakvog pristupa, kompanije koje poštuju promovisane etičke standarde u praksi stiču lojalne kupce ili partnere i ojačavaju svoju reputaciju, što u konačnom doprinosi stabilnosti njihovog poslovanja i profitabilnosti kao komparativnoj dodatnoj vrednosti u odnosu na konkurente koji nemaju sličan pristup.

Napred izneta analiza etičkih kodeksa s jedne strane kao pravnih, a s druge kao moralnih akata, dovodi nas do zanimljivog pitanja kako bi ovi akti mogli biti posmatrani u teoriji Lona Fulera u kojoj se pravni i moralni

---

34 OECD, 2015, 47.

35 The Criminal Division of the U.S. Department of Justice and the Enforcement Division of the U.S. Securities and Exchange Commission, 2020, A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act, p. 41.

akti razmatraju u okviru spektra zamišljene moralne lestvice. Iako je Fuller u svojim razmatranjima moralnosti prava imao u vidu pre svega čoveka pojedinca i njegov odnos prema pravu i moralu, osnovne ideje njegove teorije moralnosti i moralnosti prava možemo bez poteškoća proširiti i na pitanje interne etičke regulative kompanija. S obzirom na navedeno, razvijamo dalju analizu polazeći od shvatanja da etički kodeksi farmaceutskih kompanija mogu da adekvatno funkcionišu i da se analiziraju u okvirima Fullerove teorije moralnosti prava.

4. FULLEROVA LESTVICA MORALNOSTI

Lon Fuller definiše pravo kao svrsishodni poduhvat koji ima za cilj „podređivanje ljudskog ponašanja vladavini pravila”.³⁶ U svom razmatranju prava Fuller posebnu pažnju pridaje odnosu prava i morala, čiju osnovu predstavlja razlikovanje dva vida moralnosti – moralnosti dužnosti i moralnosti težnje (aspiracije).

U Fullerovoj teoriji, moralnost dužnosti govori jezikom zabrana i naredbi. To je moralnost nužna za postojanje bilo kakvog suživota i leži na dualizmu dobro/loše. Pravila koja je regulišu su neelastična, imperativna i predstavljaju ono što je neophodno poštovati da bi život u zajednici sa drugima uopšte bio moguć. Moral dužnosti je početna tačka ljudskih dostignuća, ono što bi svako mogao i morao da pruži u interakciji sa drugima i što ne zahteva veliki napor u poštovanju – norme poput: ne kradi, ne ubij. Stoga kršenje takvih pravila predstavlja kršenje osnovnih dužnosti koje okolina osuđuje i koje povlači kaznu. Kazne imaju prednost nad podsticajima jer nema svrhe nagrađivati čoveka za ono što je minimum zahteva za zajednički život. Relativno je lako odrediti da li je propisana dužnost prekršena ili ne, a kažnjavanje prekršilaca u skladu sa propisanim pravilima se smatra opravdanim i neophodnim za funkcionisanje društva. S obzirom na sve navedeno, pravne norme pripadaju domenu moralnosti dužnosti.

Moralnost težnje s druge strane ovog sistema ima svrhu da omogući ljudima da dosegnu svoj maksimalni potencijal. To je „moralnost dobrog života, izvrsnosti, najpotpunijeg ostvarivanja ljudskih moći”.³⁷ Ovaj moral polazi sa drugog kraja zamišljene moralne lestvice – od ideala kome se teži, a ne od minimuma koji je nužan, od dobrog i ispunjenog života, a ne bazičnih zahteva suživota. Počiva na ideji ispunjenosti ljudske svrhe, konceptu neke više vrednosti, a ne na dualizmu dobro/loše. Pravila su elastična, promenjiva i izražena u vidu afirmativnih zahteva – norme poput:

36 Fuller, L., 2011, *Moralnost prava*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 114.

37 *Ibid.*, str. 21.

poštuj bližnjeg svog, pomozni nemoćnima. Stoga neispunjavanje zahteva moralnosti težnje ne povlači kaznu, već prezrenje za promašeni cilj, za ponašanje koje ne odgovara misaonom ljudskom biću. U okviru moralnosti težnje, nagrade, pohvale i podsticaji imaju veći značaj nego kazne. Međutim, pravila koja predviđaju uslove za dobijanje pohvala ili podsticaja su manje jasna nego pravila koja propisuju kazne za kršenje dužnosti, s obzirom na to da je pitanje da li je neko ostvario ideal kome se teži ili nije podložno subjektivnoj oceni samog ideala, stepena dostignuća i uspešnosti, a ta ocena je kompleksnija i spornija što se više krećemo ka postavljenom idealu. S obzirom na te elemente, moralne norme koje promovišu etičke vrednosti dobrog i poštenog se nalaze u domenu moralnosti težnje.

Po Fuleru, sva pravila možemo da posmatramo u okvirima zamišljene moralne lestvice koja na jednom kraju ima moral dužnosti, a na suprotnom moral težnje. Većito pitanje za pravnike jeste gde se nalazi pokazatelj koji označava liniju razgraničenja, prelazak moralnosti dužnosti u moralnost težnje i obratno. S jedne strane, ukoliko je linija razgraničenja suviše u okvirima morala težnje, posledica je postojanje premalo jasnih pravila, što može dovesti do proizvoljnog tumačenja ideala ili vrednosti neke profesije ili industrije i u konačnom ugrožavanja prava drugih lica. S druge strane, ukoliko je linija razgraničenja postavljena suviše u okvirima morala dužnosti, to u praksi može da veže ruke onima koji primenjuju norme previše striktnim regulativama, da onemogući najbolji mogući pristup, adekvatnu analizu i tumačenje, prilagodljivost konkretnoj situaciji, te da uguši bilo kakav razvoj kreativnosti i ideja.

Kako ističe Burg³⁸, u pravnoj teoriji sfera morala aspiracije je uvek bila marginalna i većina teoretičara se fokusirala na moralnost dužnosti koja govori o pravnim pravilima i obavezama. Međutim, moralnost težnje je u novim pravnim konstruktima u kojima se prepliću pravni i moralni aspekti, kakav je koncept etičkih kodeksa, od velikog značaja za razumevanje tih novih koncepata, ali i same Fulerove teorije.

5. ETIČKI KODEKSI NA FULEROVOJ LESTVICI

5.1. ASPEKT MORALNOSTI DUŽNOSTI

Analiza sadržaja etičkih kodeksa pokazuje da oni imaju dualnu prirodu – kao pravni i moralni akti. U pogledu njihovog pravnog aspekta, oni

---

38 Burg, W. van der, 2009, *The Morality of Aspiration: A Neglected Dimension of Law and Morality*. Amsterdam University Press, *Erasmus Working Paper Series on Jurisprudence and Socio-Legal Studies*, No. 09–03, pp. 169–192 (<https://ssrn.com/abstract=1462655>, 17. 10. 2021), p. 169.

sadrže znatan broj konkretnih pravnih pravila i uputstava za svakodnevno postupanje. Ova pravila su bazična, predstavljaju osnov prihvatljivog poslovnog postupanja, iskazana su u vidu jasnih i konkretnih zabrana i instrukcija. Primera radi: „zaposlenima je zabranjeno davanje, obećavanje ili nuđenje bilo kakve vrednosti, u cilju uticaja na bilo kakav akt ili odluku, naročito u odnosu sa zdravstvenim profesionalcima i državnim zvaničnicima”,³⁹ „zabranjena je bilo kakva forma mita ili korupcije”,⁴⁰ „zabranjena je trgovina akcijama kompanije [...] ili povezanih društava u slučaju posedovanja internih informacija koje će verovatno značajno uticati na cenu akcija”,⁴¹ „nikad ne promoviramo proizvode za indikacije koje nisu predviđene uputstvom za lek”⁴².

Kršenje ovih pravila je lako određivo i dodatno redovno i zakonski kažnjivo u svim jurisdikcijama. Stoga se etički kodeks u farmaceutskoj industriji ne smatra samo za pamflet vrednosti već mnogo više za skup minimalnih dužnosti zaposlenih i minimalnih očekivanja od trećih lica. Ovo tim pre što etički kodeksi predstavljaju bazu za razvoj svih drugih internih pravila, ugovora i smernica za svakodnevni rad, te se obavezna snaga etičkih kodeksa širi kapilarno i na posredni način.

Takođe, zanimljivo je posmatrati etički kodeks sa stanovišta jednog od bitnih aspekata morala dužnosti – kroz reciprocitet koji se zasniva na razmeni obećanja i očekivanje uzajamnosti u ponašanju. Ovo je izraženo kroz zlatno pravilo: ponašaj se prema drugima onako kako želiš da se drugi ponašaju prema tebi, odnosno u Fulerovoj interpretaciji: „Čim od vas dobijem uveravanja da ćete prema meni da se ophodite onako kako biste vi sami želeli da se ophode prema vama, tad ću da budem spreman da sa svoje strane uzvratim istim načinom ophođenja prema vama”⁴³. Dobrovoljno samoobavezivanje normama etičkih kodeksa u odnosima prema zaposlenima, ali i prema trećim licima (poslovnim partnerima, konkurentima), naglašava ovaj princip, jer gradi očekivanja unutar kompanije, ali i na širem tržištu da će se kompanija ponašati na određeni etički način, te da po pravilu očekuje isto takvo ponašanje i od svojih zaposlenih, poslovnih partnera ili konkurenata.

39 Sanofi, *Code of Ethics*, (<http://www.codeofethics.sanofi/assets/media/pdf/EN-Code-Of-Ethics.pdf>, 17. 10. 2021), p. 39.

40 Pfizer, 2020, *Blue Book: Pfizer's Code of Conduct*, (https://cdn.pfizer.com/pfizercom/investors/corporate/Pfizer_2020BlueBook_English.pdf, 17. 10. 2021), p. 23.

41 Sanofi, *Code of Ethics*, (<http://www.codeofethics.sanofi/assets/media/pdf/EN-Code-Of-Ethics.pdf>, 17. 10. 2021), p. 26.

42 Takeda, *Global Code of Conduct*, (https://www.takeda.com/4ab59d/siteassets/system/who-we-are/corporate-governance/compliance/global-code-of-conduct_en.pdf, 17. 10. 2021), p. 2.

43 Fuller, L., 2011, str. 35.

S druge strane, još jedan argument za identifikaciju etičkih kodeksa u okvirima moralnosti dužnosti jeste i nemogućnost primene principa marginalne korisnosti koji je karakterističan za moralnost težnje. Naime, moralnost težnje, po Fuleru, počiva na principu marginalne koristi i napora da na najbolji način iskoristimo postojeće resurse.⁴⁴ To bi značilo da u slučaju vrednosti i ideala treba da težimo ravnoteži i srednjem putu, što podrazumeva balansiranje, povlačenje ili čak i odustajanje od nekih vrednosti zarad postizanja oportuniteta i ravnoteže ciljeva i realnih mogućnosti u celini. Etički kodeksi međutim nikako ne podržavaju princip marginalne korisnosti. Sva načela kodeksa se postavljaju u istu ravan (poštovanje zabrane zloupotrebe položaja je podjednako bitno kao i sprečavanje neloyalne konkurencije ili zabrana odavanja poverljivih informacija). Ne promovise se „srednji put” i ne podržava balansiranje načela, već su sva načela postavljena beskompromisno, nehijerarhično i posmatraju se kao dovoljno bazična tako da se zastupa ideja da ona praktično i ne mogu doći u sukob jer sva imaju istu usmerenost ka poštenju, moralu i integritetu.

S obzirom na sve navedeno, etički kodeksi se nameću kao obavezni pravni akti i kao takvi se mogu prepoznati u okvirima Fulerove moralnosti dužnosti.

5.2. ASPEKT MORALNOSTI TEŽNJE

Etički kodeksi farmaceutskih kompanija su očigledno i odraz morala težnje po terminima, ciljevima i vrednostima integriteta koje razvijaju. Jezik etičkih kodeksa ovih kompanija se u velikom delu bazira na formulacijama poput: „posvećeni smo poštovanju prava”, „promovišemo vrednosti”, „podržavamo ravnopravnost”, „poštujemo privatnost” i slično. Dakle, sama postavka etičkih kodeksa otelotvoruje višu ideju dobra i morala kome se teži u svakodnevnom poslovanju. Ovaj aspekt je najprimetniji u uvodnim odredbama kodeksa, kao što su odredbe kodeksa Takede: „[...] mi donosimo odluke i preduzimamo aktivnosti koje utiču na ljudske živote. Ovo je plemenita svrha, koja zahteva najviše standarde etičkog ponašanja. Takeda Globalni etički kodeks nam daje okvir za postizanje ovih standarda. On postavlja principe koje moramo poštovati svaki dan. Takođe nam omogućava da očuvamo integritet koji je utkan u naše nasleđe[...]”⁴⁵ Slično tome, etički kodeks Sanofi navodi „U cilju izgradnje uspešnog poslovanja, kontinuirano težimo postupanju sa integritetom. Za svaku odluku koju donosimo u potpunosti integrišemo etičke principe.

---

44 *Ibid.*, str. 34.

45 Takeda, *Global Code of Conduct*, p. 1.

Integritet je posvećenost koja mora da vodi naša ponašanja i preko osnovne usklađenosti poslovanja sa zakonima i propisima, te da nas vodi da donosimo prave izbore u susretu sa bilo kojom situacijom.”⁴⁶

To dodatno objašnjava način funkcionisanja i vrednosti farmaceutske industrije i u skladu je sa pravno-teorijskim stavom da ne možemo potpuno razumeti određenu profesiju (a mi bismo dodali i industriju kao što je farmaceutska) ukoliko ne priznamo i ne prepoznamo da funkcionisanje te profesije nije samo okarakterisano minimalnim dužnostima već i idealima i aspiracijama.⁴⁷ Takav kompanijski pristup je podržan i polifoničnom idejom poslovanja Kevina Džeksona po kome maksimiziranje profita nije jedina svrha biznisa, već se poslovanje vidi kao ispunjavanje različitih funkcija kompanije u okviru društva, te se kompanija takođe „fokusira na etiku i odgovornost prema licima van firme”.⁴⁸ Upravo je reputacioni kapital ona karika koja nedostaje u globalnom upravljanju kompanijama,⁴⁹ a koja se razvija iz moralnosti težnje i ideala socijalno prihvatljivog, dobrog i poštenog poslovanja koje ide u korist društva u celini. Etički kodeksi jasno ukazuju na to da su aspekti vrednosti kojima farmaceutske kompanije teže kompleksni, naročito u sferama kao što je briga o zdravlju i fer i poštenom poslovanju. Kroz samoregulativu kompanija se razrađuju ideali i postavljaju principi iz sfere morala aspiracije.

Fuler podvlači da, kad je u pitanju moralnost težnje, „ne postoji način na koji bi pravo moglo da prinudi čoveka da živi u skladu sa vrlinama za koje je sposoban”.⁵⁰ Principi iz etičkih kodeksa stoga pre svega i apeluju na svest, odgovornost, etičko postupanje i poštovanje drugih, dok je pretnja disciplinskim sankcijama zaposlenih za kršenje kodeksa manjeg značaja u konceptu kodeksa, a posledice kršenja kodeksa od strane trećih lica se obično i ne pominju.⁵¹

Dodatno, ono što je karakteristično za moralnost aspiracije jeste to da se postavljeni ideali nikada ne mogu u potpunosti dostići. Možemo biti manje ili više uspešni u pokušajima da ispunimo svaki aspekt vrednosti fer i poštenog poslovanja, ali uvek postoji prostor da se razvijemo

46 Sanofi, *Code of Ethics*, p. 7.

47 Burg, W. van der, 2009, p. 171.

48 Jackson, K., 2010, Global corporate governance: Soft Law and Reputational Accountability, *Brooklyn Journal of International Law*, Vol. 35, Issue 1, pp. 43–105 (<https://brooklynworks.brooklaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1165&context=bjil>, 17. 10. 2021), p. 62.

49 *Ibid.*, p. 67.

50 Fuller, L., 2011, str. 24.

51 Od partnera se redovno samo „očekuje” ili se „ohrabruju” da poštuju iste principe zarad uspešne saradnje, ali se ne navodi šta se dešava u slučaju potencijalnog kršenja ovih akata od strane poslovnog partnera.

više i bolje. Etički kodeksi prepoznaju tu osobenost, te svoje ciljeve i svrhu upravo i formulišu kroz pojmove „očekivanja” i „ohrabrenja” u ostvarenju postavljenih vrednosti, a kršenje kodeksa je u prvom redu nemoralno i neprihvatljivo ponašanje i propust u ostvarenju vrednosti koje kompanija zastupa, a tek u drugom redu potencijalni predmet za disciplinsko sankcionisanje.

6. ZAKLJUČAK: KODEKSI U SIVOJ ZONI MORALNE SKALE

Isprepletanost elemenata morala dužnosti i morala težnje u etičkim kodeksima farmaceutskih kompanija ukazuje na njihovu hibridnu, mešovitu prirodu u kojoj su principi istovremeno i pravila, dužnosti istovremeno i ideali, a sve to zajedno u praksi dobro funkcioniše kroz ovaj novi obavezujući koncept. To nam ukazuje da, iako postoji jasna razlika u krajnjim dometima morala aspiracije i morala dužnosti, oni ipak čine jedan kontinuum.⁵² Posmatrajući Fulerovu skalu morala dužnosti i aspiracije, takvi dualni akti bi bili upravo u delu zamišljene i nedokučive granice koja razdvaja obavezu i ideal. Ova „ničija zemlja” nije samo jedna tačka već pre predstavlja polje u kome se prelivaju dužnosti u vrednosti i obratno. Takođe, to nije nužno zona arbitrarnosti i možemo bolje razumeti odnos dve moralnosti ukoliko mapiramo aspekte jedne i druge moralnosti prema karakterističnim elementima i analiziramo njihove uzajamne veze.

Analiza etičkih kodeksa koja je ovde izneta ukazala je da njihovi karakteristični elementi i odnosi uključuju podjednako pravila iz sfere morala dužnosti (ne daj mito, ne sklapaj nezakonite dogovore) ali i principe iz sfere morala težnje (težimo fer i poštenom poslovanju, poštujemo svoje klijente). S obzirom na takav sadržaj, specifične alate obaveznosti koji proističu iz njihove identifikacije kao akata autonomnog prava, te jasne aspekte morala dužnosti i morala aspiracije koji se ovde javljaju, etički kodeksi konceptualno leže u graničnom polju između moralnosti dužnosti i moralnosti težnje. Ovo potvrđuje i model reflektivnog ekvilibrijuma u kome elementi oba kraja etičke lestvice uzajamno deluju, obogaćuju i korriguju jedni druge i pokazuju na najbolji način kako ljudi u praksi razmišljaju kad donose moralne ili pravne odluke.⁵³ U pitanju su norme koje predviđaju i ono što bi trebalo, ali i ono što jeste dobro poslovanje, koji se u povratnoj sprezi izvode iz toga što je postavljeno kao „treba”. Tako etički kodeksi predstavljaju jednu zaokruženu celinu težnji i obaveza, vrednosti i praktičnosti u okvirima autonomnog prava.

---

52 Burg, W. van der, 2009, p. 175.

53 *Ibid.*, p. 179.

Pri tome, osim ove statičke dimenzije da su kodeksi u „svoj zoni” skale morala, treba naglasiti i njihovu dinamičku dimenziju koja se ogleda u napredovanju kodeksa od nominalno deklarativnih moralnih akata ka pravnim aktima. Ovo je evidentno u praksi kroz povećanje svesti o njihovom značaju u poslednjim decenijama, njihov intenzivni razvoj i produbljivanje tema kojima se bave. Fuller govori o približavanju dve moralnosti kada kaže: „Da bi došlo do upotrebljivih standarda odlučivanja, pravo mora da se okrene ka svom krvnom srodniku – moralnosti dužnosti”.⁵⁴ Mi smo upravo svedoci pomeranja ideje integriteta u poslovanju kao apstraktne vrednosti ka praktičnoj dužnosti zaposlenih, kompanije i trećih lica u okviru ove moralne skale.

Razvoj etičkih kodeksa ukazuje da je profitno poslovanje u skladu sa moralnim načelima ne samo nešto što je „lepo imati” i nominalno promovisati, već da prelazi u ono što „moramo znati” ako želimo da budemo uspešni u poslu. Ovi se akti tako sa svojom specifičnom sadržinom razvijaju u nove profesionalne standarde za poslovanje u farmaceutskoj industriji. Na ovaj način se staro pravilo *bona fides* ponovo vraća u fokus poslovanja u svojoj modernoj formi.

LITERATURA

1. Blagojević, B., 1971, Aktuelni problemi u vezi sa nacrtom amandmana i regulisanje odnosa iz ugovora o osiguranju, *Osiguranje i privreda*, 6–7, prema: Šulejić, P., 1985, O sistemu i metodu zakonskog regulisanja odnosa iz ugovora o osiguranju, *Anali Pravnog fakulteta*, 3–4, str. 485–491.
2. Burg, W. van der, 2009, The Morality of Aspiration: A Neglected Dimension of Law and Morality. Amsterdam University Press, *Erasmus Working Paper Series on Jurisprudence and Socio-Legal Studies*, No. 09–03, pp. 169–192 (<https://ssrn.com/abstract=1462655>, 17. 10. 2021).
3. Campbell, A., Cranley Glass K., 2001, The Legal Status of Clinical and Ethics Policies, Codes and Guidelines in Medical Practice and Research. *McGill Law Journal*, 46, pp. 473–489.
4. Fuller, L., 2011, *Moralnost prava*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
5. Herbert, H., 2013, *Pojam prava*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i JP Službeni glasnik.
6. Jackson, K., 2010, Global corporate governance: Soft Law and Reputational Accountability, *Brooklyn Journal of International Law*, Vol. 35, Issue 1, pp. 43–105 (<https://brooklynworks.brooklaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1165&context=bjil>, 17. 10. 2021).
7. Mitrović, D., 2003, Autonomija kao pojam i oblik, O smislu, vrstama i domašaji-ma autonomije, *Anali Pravnog fakulteta*, 3–4, str. 417–440.

⁵⁴ Fuller, L., 2011, str. 26.

8. Mitrović, D., 2018, *Autonomno pravo*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
9. Patuzzo, S., Stefano, F. de, Ciliberti, R., 2018, The Italian Code of Medical Deontology. Historical, ethical and legal issues, *Acta Biomed*, 189(2), pp. 157–164. (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29957745/> 17. 10. 2021).
10. Veber, M., 1976, *Privreda i društvo I*, Beograd, Prosveta.
11. Vukadinović, G., 2011, O pojmu autonomnog prava, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 3, str. 163–172.
12. Vukadinović, G., 2012, Vrste autonomnog prava i shvatanja pravnog pluralizma, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 4, str. 45–54.

PROPISI

1. Department of Justice USA, *The Foreign Corrupt Practices Act of 1977* (19 December 1977, 23 August 1988, 31 July 1998, 10 November 1998), Pub. L. 95–213, 91 Stat. 1494 (1977), 15 U.S.C. §§78dd-1, et seq.
2. OECD, *G20/OECD Principles of Corporate Governance* (30 November 2015), (<https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264236882-en.pdf?expires=1617139126&id=id&accname=guest&checksum=38013B6144C42210721AEE6ADD2F775B>, 17. 10. 2021).
3. OECD, *Convention on combating bribery of foreign public officials in international business transactions and related documents* (21 November 1997, 25 May 2009, 26 November 2009, 16 November 2016, 13 March 2019). (http://www.oecd.org/daf/anti-bribery/ConvCombatBribery_ENG.pdf, 17. 10. 2021).
4. Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, br. 98/06.
5. Zakon o bankama, *Sl. glasnik RS*, br. 107/05, 91/10, 14/15.

IZVORI SA INTERNETA

1. Johnson & Johnson, *Johnson & Johnson Code of Business Conduct* (<https://www.jnj.com/sites/default/files/pdf/code-of-business-conduct-english-us.pdf>, 17. 10. 2021).
2. Medicines for Europe, *Code of Conduct 2020* (code-of-conduct-final-COLORS.cdr (medicinesforeurope.com), 17. 10. 2021).
3. Merck, *The Merck Code of Conduct*, (https://www.merckgroup.com/id/compliance/English_Merck_CoC_new.pdf, 17. 10. 2021).
4. Pfizer, 2020, *Blue Book: Pfizer's Code of Conduct*, (https://cdn.pfizer.com/pfizer-com/investors/corporate/Pfizer_2020BlueBook_English.pdf, 17. 10. 2021).
5. Sanofi, *Code of Ethics*, (<http://www.codeofethics.sanofi/assets/media/pdf/EN-Code-Of-Ethics.pdf>, 17. 10. 2021).
6. STADA, *Code of Conduct for Employees of STADA Group*, (https://www.stada.com/media/1921/001_stada_code_of_conduct.pdf, 17. 10. 2021).

7. Takeda, *Global Code of Conduct*, (https://www.takeda.com/4ab59d/siteassets/system/who-we-are/corporate-governance/compliance/global-code-of-conduct_en.pdf, 17. 10. 2021).
8. The Criminal Division of the U.S. Department of Justice and the Enforcement Division of the U.S. Securities and Exchange Commission, 2020, *A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act*, (<https://www.justice.gov/criminal-fraud/file/1306671/download>, 17. 10. 2021).

CODES OF CONDUCT OF PHARMACEUTICAL COMPANIES AS ACTS OF AUTONOMOUS LAW AND THEIR PLACE WITHIN FULLER'S MORAL SCALE

Jelena Danilović

ABSTRACT

The article analyses codes of conduct of pharmaceutical companies, as specific autonomous acts which prescribe both moral principles of fair and honest business and particular legal duties. Article aims to set jurisprudential base for better understanding of this concept. The first part of the article deals with development and specifics of ethical codes as hybrid, legal and moral instruments. The second part analyses legal nature of the codes reviewed from pluralistic jurisprudence stance, identifying them as institutes of autonomous law. The third part analyzes moral content of codes, while in the final part the article analyzes these specific legal and moral institutes, within the context of Fuller's moral scale. Applied methods are conceptual analysis of the code of conduct concept as well as descriptive analysis of the business practice and available, relevant autonomous rules. Overview includes also comparative method of presentation of empirical practice. Conclusion analyses position of ethical codes, as specific autonomous acts, within the frame of Fuller's moral scale and perceived antagonism of morality of aspiration and morality of duty.

Key words: Code of Conduct, autonomous law, compliance, morality of aspiration, morality of duty.

Dostavljeno Uredništvu: 10. aprila 2021. godine

Prihvaćeno za objavljivanje: 6. decembra 2021. godine